MAJA NOVAK

KADA I KAKO JE DOŠLO DO FORMIRANJA SLUŽBE GENERALNOG PROVIDURA DALMACIJE I ALBANIJE

Generalni providur Dalmacije, a kasnije Dalmacije i Albanije, bio je krajem XVI i u XVII i XVIII stoljeću najprije na čelu cjelokupne mletačke vojne snage u Dalmaciji, a kasnije i na čelu vrhovne uprave ove mletačke provincije. Međutim, ni venecijanska, a ni druga historiografija nije nikada dovoljno jasno iznijela kako je došlo do obrazovanja te službe, koja se ubrajala među najčasnije u Republici.

Mi smo već govorili o generalnim providurima Dalmacije i Albanije, a sada ćemo pokušati da utvrdimo kada i kako je došlo do formiranja službe Generalnog providura Dalmacije.

Ni najbolje povijesti Venecije, kao npr. Kretschmayerova Geschichte von Venedig, I–III, Gotha 1905, str. 522, Gotha 1920, str. 701, Stuttgart 1934, str. 686, ni sjajno djelo Molmentijevo Storia di Venezia nella vita privata, sv. I–III, Bergamo, Arti grafiche, 1910, 1906, 1926, ni S. Romaninova Storia documentata di Venezia, 1853–1861 u 10 svezaka, nisu nam o tome ništa zabilježili, nego samo konstatirale postojanje ove magistrature u Dalmaciji.

Prvi je put Venecija postala gospodaricom dalmatinskih gradova i njihovih teritorija g. 1000, kada ih je uzeo Petar II Orseolo. Od tog vremena pa sve do g. 1420. Venecija je u stalnoj borbi za posjed tih gradova, najprije s hrvatskim kraljevima, a onda s hrvatsko-ugarskim, pa je i uspjevala da zadobije i zadrži neke od njih duže, a neke kraće vrijeme pod svojom vlašću. Najviše je tih promjena bilo u Zadru, koji se bunio jedanaest puta protiv mletačke vlasti, i sticao i gubio svoju slobodu.

Venecija je g. 1420, na osnovu kupoprodajnog ugovora s Ladislavom Napuljcem iz g. 1409, sprovela osvajanje Dalmacije, osim Dubrovnika, koji je i dalje ostao pod vrhovnom vlašću hrvatsko-ugarskoga kralja.

Međutim je pojam jedinstvene dalmatinske provincije, kakva je ona bila u rimsko doba, prestao dolaskom Hrvata na dalmatinsko primorje, kada su oni osvojili i naselili gotovo sav teritorij izvan gradskih bede-

ma onih gradova koji su još u bilo kakvoj formi postojali. Pojedini gradovi, koji su zadržali svoju samoupravu i priznavali bizantinsku vlast, nisu bili međusobno čvrsto povezani, a vrlo su labavo prihvaćali one koji su bili iz Bizanta imenovani kao prokonzuli, priori, od kojih su neki bili hrvatski knezovi ili hrvatski kraljevi, a ponajviše zadarski priori. Bizant je ponekad nastojao da dalmatinske gradove, koji su se još uvijek smatrali Dalmacijom, prisili na jaču povezanost, ali je to bilo bez trajnijeg uspjeha, ma da se Bizant dugo nije odrekao Dalmacije i smatrao ju je dijelom svoga carstva.

Kada je, kako smo pomenuli, Venecija od vremena na vrijeme imala u svojim rukama poneki dio Dalmacije, ona ga je, puštajući mu dotadanju autonomiju, podvrgla direktno vladi u Veneciji.

Poslije godine 1420, kada je pod njezinom vlašću bilo gotovo cijelo dalmatinsko primorje i otoci od Istre na jug, osim Dubrovnika i njegova teritorija, pokazala se od vremena na vrijeme potreba za jedinstvenijim i bližim kontaktima i prema vladi u Veneciji i između tih pojedinih gradova. Ali to nije bilo jednostavno, a Venecija je bila preslaba da slomi tisućgodišnje tradicije.

Ma da je kralj Ladislav Napuljski g. 1409. prodao Dalmaciju, odnosno grad Zadar i sva svoja prava na Dalmaciju Veneciji, nije ona bila u stanju da ih jednostavno preuzme, jer su svi oni, osim Zadra, koji se je već 1409. god. podvrgao Veneciji, priznavali i dalje kao svog zakonitog kralja ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda, koji ih se nikako nije odricao ni namjeravao odreći.

Ti su gradovi imali svoju autonomiju, neki od njih potvrđenu od kralja Kolomana i njegovih nasljednika, kao Zadar, Split, Trogir, Rab, Krk, Šibenik, Cres, Osor, ili su je stekli poslije dugih stoljeća kao Hvar i Korčula, koji su još u IV stoljeću pr. n. e. kao puni autonomni grčki polisi kovali svoj novac i imali svoje internacionalne veze i odnose.

Godine 1420. imala je Venecija te gradove u svojim rukama, ali ih ona nije sve »osvojila«. Njoj se podvrgao Zadar, tvrdeći da to čini sam »dobrovoljno«, a ne na osnovu »kupoprodaje«. Ona je »osvojila« Trogir, a donekle i Šibenik, a sa Splitom, Hvarom, Korčulom, Kotorom i drugim gradovima sklopila je »ugovore«, prema kojima im je garantirala njihovu dotadašnju autonomiju, uz izuzetak, kod nekih, slobodnog izbora gradskog kneza. Ta potvrđena i garantirana autonomija osiguravala im je samoupravljanje i direktan odnos prema Veneciji, a ne podaništvo kao dio neke provincije i vlast nekog vrhovnog kneza. Venecija, dakle, nije mogla, a ni htjela da tu njihovu autonomiju ruši, s tim manje što ona od toga ne bi imala nikakve koristi.

Prema tome, nije u to vrijeme postojala nikakva mletačka provincija Dalmacije ni nikakva naduprava dalmatinskih komuna. Hvarska komuna bila je ne samo teritorijalno nego i statutarno, i financijalno i trgovački sasvim odijeljena od komune Korčule, i ove obje od one Splita ili Šibenika ili Raba ili Zadra.

Venecija se zadovoljavala svojim direktnim gospodstvom u tim komunama, a o ostalome još nije bilo ni govora.

Za kontrolu političkih i vojnih prilika u dalmatinskim komunama birala je mletačka vlada u prvoj četvrtini XV stoljeća »sindike«, redovito dvojicu, kojima je bila dužnost da obiđu pojedine komune i upoznaju njihovo stanje.

Još prije nego je Venecija g. 1420. stekla velik dio Dalmacije birala je ona od vremena na vrijeme »sindike« za svoj posjed na Levantu. Bilo je to svako četiri do pet godina. Kad je Venecija stekla Dalmaciju, stavila je ona tim sindicima u dužnost da pregledaju i poslove u Dalmaciji i Albaniji. Međutim se ubrzo pokazalo potrebnim da se biraju i sindici samo za Albaniju, Dalmaciju i Istru, kako je to učinjeno g. 1439.[1]

Katkada ti sindici nose titulu »sindici i providuri«. Biralo ih je Vijeće umoljenih (Rogati, Pregadi, Senat) i davalo im u tom poslu veliku vlast, isključujući sasvim davanje u feud bilo kakva posjeda.

Titula »provveditore«, što se običava na hrvatski jezik prevoditi »providur«, mletačka je riječ, koja se upotrebljava samo u Mletačkoj Republici i ima značenje dužnosnika, državnog ili komunalnog ili gradskog, i civilnog i vojnog, već prema namjeni koja je toj dužnosti određena. I upravo zbog toga što je ta titula davana toliko različitim dužnostima, neki su joj davali i kriva značenja. Bit će potrebno i to jedanput potanje rastumačiti.

Da navedemo nekoliko primjera. Postojao je provveditore d'Armata, dakle sasvim vojno lice, postojali su u Dalmaciji u nekim gradovima »provveditori«. Neki su knezovi dalmatinskih gradova bili »conti provveditori« (u Hvaru),[2] »rettor e provveditor« (u Kotoru),[3] »provveditor« (u Krku).[4] U Veneciji je bilo providura »alla carne, al pesce, di comune, del Sal, sopra la salute, della terra, della Zecca, sopra monasteri, agli ogli, al vino, alle biave«[5] i dr.

Prema tome sama titula providur (provveditore) ne označuje neku stalnu službu, nego razne. Međutim, titula »provveditore generale« označuje uvijek višu službu u vojsci.

Međutim je Venecija vrlo rijetko slala te sindike, a izgleda da ni izabrani od strane Vijeća umoljenih nisu rado odlazili na tu vrlo tešku dužnost. Znalo je proći deset pa i četrnaest godina, a da se ti sindici nisu birali ni slali.

[1] Ljubić, Commissiones et relationes venetae II, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium VIII, Zagreb JAZU 1877, str. 1.

[2] Ljubić, Commissiones et relationes venetae III, MSHSM XI, Zagreb, JAZU, 1880, str. 66.

[3] Ibid.; G. Novak, Commissiones et relationes IV, str. 89, 349, 413, 465, vol V, str. 37, 161, 307.

[4] Commissiones et relationes IV, str. 389.

[5] P. Molmenti, La storia di Venezia nella vita privata, I, Bergamo, Arti grafiche, 1910, str. 48, 149, 156, 179, 190, 404, 443.

Katkada se slao i jedan sindik, kao npr. godine 1485. i 1486. Andrea Pesaro, koji je bio istovremeno sindik u Levantu i Dalmaciji, a imao je titulu »sindik i providur«.[6]

U XVI stoljeću birani su »sindici«, uvijek njih dva od vremena do vremena, poslije četiri do pet godina, prema ukazanoj potrebi. Tako su npr. birani sindici g. 1497, 1512, 1520, 1524, 1531, 1534, 1539, 1541, 1547, 1552, 1557, 1562, 1566, 1573, 1580, 1587, 1595.

Sindici su bili dužni da sagledaju i pregledaju rad pojedinih mletačkih upravitelja u ponekoj komuni, a redovito u svim komunama; napose im je bila dužnost da saslušaju eventualne pritužbe mletačkih podanika na te upravitelje, i da po mogućnosti donesu odmah i rješenje. Oni su prema tome bili inspektori sa pravom rješavanja, ali nisu bili ni civilni upravitelji ni vojni komandanti.

Ovaj institut sindika nije imao u Veneciji nikakve kancelarije, a nisu je imali ni bilo gdje u Dalmaciji ili na Levantu. Prema tome on nije ni mogao funkcionirati kao neko više administrativno tijelo.

Bez obzira na to da li su se u određeno vrijeme sindici nalazili na svojoj dužnosti, funkcionirale su ostale mletačke institucije, civilne i vojne.

Civilne su bile: sve vrhovne vlasti i sva vijeća u Veneciji, počam od dužda i Velikog vijeća, Vijeća umoljenih, Vijeća desetorice, Quarantije, itd., itd., zatim knezovi po raznim dalmatinskim i istarskim gradovima i komunama, zvali se oni rektori, knezovi, providuri ili knezovi i providuri. Vojne su vlasti bile razni komandanti kao: Generalni kapetan mora, kapetan Kulfa, providur armade, soprakomiti na lađama, a na kopnu kapetani, kaštelani i razni governatori, uz niže službe, a kasnije kada se je teritorijalna obrana razgranala razni koloneli i njima podređene službe.

Sve je to funkcioniralo direktno vođeno iz Venecije, bez organizirane provincije, i svaka se komuna u neku ruku smatrala provincijom, jer je zadržavajući svoju, makar okrnjenu autonomiju, potpadala direktno pod mletačke centralne institucije u gradu Veneciji.

Ljubić piše: »In una parte del senato presa a 19 giugno 1512 Sebastiano Giustiniano cavalier viene detto sindico, avogador, proveditor, executor in Dalmazia ed Albania, con facoltà avuta prima dai sindici Nicolô Dolfin e Bernardino Loredano. Egli era provveditore generale in Dalmazia quando secondo Sanuto gli furono impartite le facoltà di sindico.«[7]

Kako je došlo do toga da su »svi Mudri« (Savii tutti) došli do toga da su izabrali Generalnog providura za Dalmaciju kaže nam isti Sanuto u svojim bilješkama.

U Dalmaciji su prilike bile nemirne. Krvave svađe između pučana i plemića, kojih je bilo i u Splitu i u Šibeniku, pod utjecajem velikog pučkog prevrata na Hvaru, tražile su jaču ingerenciju državne vlasti.

[6] Ibid., str. 4.
[7] Commissiones et relationes, cit., str. 5.

Zbog toga je Vijeće umoljenih 13. rujna 1511. god. donijelo zaključak da izabere Providura Dalmacije, s plaćom od 70 dukata mjesečno i s pratnjom od 7 konjanika. Bilo je predloženo 25 kandidata i izabran Sebastian Zustignan, koji je u to vrijeme bio Kavalier i Savio a Terra Ferma (Mudrac za kopneni dio Venecije).[8]

U mjesecu lipnju 1512. poslan je »Sebastian Zustignan Kavaljer Providur u Dalmaciji« (el Cavalier Provedador in Dalmatia) na svoju dužnost.

Vijeće umoljenih jednoglasno je zaključilo 19. srpnja 1512. god. da »Sebastian Zustignan Kavaljer i Providur u Dalmaciji imade autoritet sindika, avogadora, providura i egzekutora rektora i drugih u Dalmaciji, kako je to stajalo u zaključku i da rješava prizive.« Od prisutnih je vijećnika 40 glasalo protiv, tj. sa »ne«, a 106 sa »da«.[9]

Kao »kavaljera providura u Dalmaciji« (cavalier provedador in Dalmatia) naziva Sanuto Sebastijana Zustignana 12.[10] i 28. srpnja 1512. god.[11]

Sanuto govori i u mjesecu kolovozu o Zustignanu ovako: »Prispjela su pisma od Sebastiana Zustignana Kavaljera Providura u Dalmaciji datirana dne . . . u Šibeniku u kojima se govori kako je prispio tamo sa 2 galije Lionom i Capello[12] i iskrcao se na kopno i što je učinio protiv onih glavara puka i drugim buntovnicima, i kako ih je uhapsio 14, od kojih će dvojicu dati objesiti, jer to zaslužuju, a ostale će kazniti kako ga bog bude inspirirao . . . Isto tako piše loše o gospodinu Jerolimu Capellu soprakomitu, kome je bio naredio da pođe u Genovu, a on je htio doći u Istru, i mnogo ga je teretio.«[13]

Kao »Sebastian Zustinjan el cavalier provedador in Dalmatia« spominje se on, kada se njegov izvještaj o napadu na hvarske pučane pročitao u Vijeću Umoljenih 24. rujna 1512. godine.[14]

Međutim, na kraju dvaju pisma, datiranih u Hvaru 25. rujna 1512. potpisao se Zustignan ovako: »Sebastianus Justinianus Eques Provisor Generalis Dalmatiae«.[15]

Ovo je prvi put što nalazimo ovakvu titulu, a Zustignan je ne bi nikada u izvještaju Vijeću umoljenih upotrijebio, da mu ona od toga vijeća nije dana.

Uza sve to Sanuto mu te titule ne daje i još u prosincu 1512. god. naziva ga »Provedador sier Sebastian Zustinian el cavalier«.[16]

[8] Marino Sanuto, Diarii, vol. XII, ed. Venezia 1886, st. 504, 505, 506; Kukuljević, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knj. VI, Mleci 1863, str. 369, 370.
[9] Sanuto, Diarii, ed. Venezia 1886, XIV. st. 399; Arkiv cit., str. 376.
[10] Sanuto, o. c. ed. c. T. c., st. 477; Arkiv cit., str. 377.
[11] Sanuto, cit., st. 522; Arkiv, cit., str. 377.
[12] Galije su se nazivale po njihovim kapetanima, tj. sovrakomitima. Znači da je na jednoj bio sovrakomit Capello, a na drugoj Lion.
[13] Sanuto, cit., str. 599; Arkiv, cit., str. 377.
[14] Sanuto, Diarii, ed. Venezia 1886, vol. XV, st. 131; Arkiv, cit., str. 379.
[15] Sanuto, cit., st. 224; Arkiv cit., str. 388.
[16] Sanuto, cit., st. 372; Arkiv, cit., str. 389.

I u pismu koje je isti Sebastian Zustignan pisao svom sinu Marinu 3. kolovoza 1512. iz Hvara potpisuje se on ovako: »Sebastianus Justinianus Eques Provisor«.[17]

U siječnju 1513. godine Sanuto naziva Zustignana »el Cavalier Proveditor in Dalmatia«,[18] a u srpnju 1514. godine »el Cavalier olim Provedador e Syndico in Dalmatia«.[19]

Kada je Sebastian Zustignan, »Kavaljer Providur u Dalmaciji«, zaključkom Vijeća umoljenih izabran za providura u Dalmaciji navedena je, kako je već pomenuto, njegova kompetencija: »Sebastian Zustignan, Kavaljer i Providur u Dalmaciji, ima autoritet sindika, avogadora i egzekutora rektora i drugih u Dalmaciji ... i da rješava prizive«.

Ova prava davana su Zustignanu lično, i nije se htjelo obrazovati novi institut. Budući da su ta prava zadirala duboko u prava pojedinih tada postojećih institucija, knezova providura pojedinih komuna, nisu ona glatko prošla, nego su i dobila veliku opoziciju, pa je od 146 prisutnih vijećnika njih 40 glasalo protiv.

Međutim, nije tačno što kaže Ljubić, da je »on (tj. Sebastian Zustignan) bio već generalni providur u Dalmaciji kada su mu prema Sanutu bila dana prava sindika«. On je bio samo »providur u Dalmaciji« i tek je spomenutim zaključkom Vijeća umoljenih stekao prava kakva će kasnije imati generalni providur.

Sebastian Zustignan imao je tako široka prava, jer su to zahtijevale prilike u kojima se Dalmacija nalazila, i u kojima se nije smjelo rješavati samo vojnom silom ili pojedinačno, nego je bio potreban čovjek s jačim pravima intervencije. Kada su se prilike smirile vratio se on u Veneciju, a u pogledu sindikalne vlasti bilo je opet kao i prije, tj. ni sindici ni providur s vlašću sindika nisu ni birani ni slani u Dalmaciju.

Zašto je bilo potrebno dati Sebastianu Zustignanu vlast sindika? Jednostavno radi toga što su providuri i generalni providuri u to vrijeme vojni zapovjednici, i kao takvi nisu imali nikakva prava ingerencije ni u političke ni u sudbene poslove, a upravo je to bilo pravo i dužnost sindika.

Sanuto, kako smo vidjeli, naziva Sebastiana Zustignana ponajviše »providurom u Dalmaciji«, tj. vojnim zapovjednikom u Dalmaciji, a kako on nije nigdje bio knez neke komune ili rektor, on nije ni imao prava da se miješa u administraciju i sudovanje, pa nazivao se samo providur ili generalni providur. Ali Sanuto naziva više puta istog Zustignana »Provveditore generale in Dalmazia«, kao npr. kada govori o sjednici Kolegija od 19. lipnja 1512. naziva ga »sier Sebastian Justinian el Cavalier, Provedador General in Dalmatia«,[20] a malo dalje, govoreći o istoj sjednici, »el Cavalier e Provedador in Dalmatia«.[21]

[17] Sanuto, o. c., v. XIV, st. 604; Arkiv, cit., str. 392.
[18] Sanuto, o. c., v. XV, st. 453; Arkiv, cit., str. 393.
[19] Arkiv, cit., str. 418.
[20] Sanuto, o. c., T. XIV, st. 396; Arkiv, cit., str. 375.
[21] Sanuto, cit., st. 399; Arkiv, cit., str. 375.

Pišući o sjednici Velikog vijeća, 30. rujna 1512, na kojoj je bilo prisutno 1042 člana vijeća, Sanuto naziva Sebastiana Zustignana »el cavalier fo savio a terra ferma et è provedador zeneral in Dalmatia«.[22]

Tog istog dana prispjela su pisma »generalnih providura« datirana »pod Brexom, dana 24. u 4 sata noću«, u kojima se govori o ratnim operacijama pod tim gradom. Ti su »generalni providuri« imali isključivo vojne dužnosti. Možda bi trebalo »proveditori zenerali« prevesti na hrvatski »providuri generali«, a ne »generalni providuri«, i »providur general«, a ne »generalni providur«.

Još je potrebno da svratimo pažnju i na to, da se Sebastian Zustignan nikada ne naziva »proveditor zeneral di Dalmatia«, nego ili »proveditore in Dalmatia« ili »proveditore zeneral in Dalmatia«, dakle providur general u Dalmaciji ili providur u Dalmaciji. On, dakle, ne vrši neku dužnost koja je stalna u Dalmaciji, nego vojnu dužnost u Dalmaciji, koja je, kako vidimo, u ovo vrijeme, povremena.

Na završetku pisma koje Sebastian Zustignan upućuje iz Hvara 25. rujna 1512. kavaljeru (equiti) Jurju (Georgio) Korneliju, prokuratoru Sv. Marka, potpisuje se on »Sebastianus Justinianus Eques Provisor Generalis Dalmatiae«.[23]

Malo iza toga vratio se Sebastian Zustignan u Veneciju i 20. studenoga on je u Kolegiju vrlo kratko referirao, i bilo je određeno da referira u Vijeću umoljenih (in Pregadi).[24]

Tri dana zatim, 23. studenoga 1512, Zustignan je u Vijeću umoljenih držao govor, koji je trajao »vrlo dugo, tri sata«. Tom prilikom naziva ga Sanuto »el cavalier, venuto proveditor zeneral di Dalmatia«,[25] dok ga malo nakon toga, 3. prosinca 1512, naziva »Provedador sier Sebastian Zustinian«.[26]

Dana 18. veljače 1513. raspravljalo se o prizivima raznih odluka donesenih za vrijeme službovanja u Dalmaciji »Sebastiana Zustignana kavaljera nekad providura (proveditor) u Dalmaciji.«[27]

Poslije Zustignana Vijeće umoljenih nije biralo »providura«, odnosno »generalnog providura u Dalmaciji« sve dok se početkom godine 1521. nije smatralo potrebnim da se u Dalmaciju neko kao takav pošalje.

U to vrijeme učestale su navale turskih neredovitih četa na mletački teritorij Zadra, Šibenika, Trogira, Splita. Ove su pljačkale, ubijale i odvodile u zarobljeništvo, ma da je između Venecije i Turske službeno vladao mir.

Mletački vojnici plaćenici po Dalmaciji bili su »pod raznim poglavarima i neposlušni su. Trebalo bi da budu pod jednim starješinom ili

[22] Sanuto, o. c. vol. XV, str. 144, 145.
[23] Sanuto, o. c., vol. XV, st. 224; Arkiv, cit., str. 388.
[24] Sanuto, cit., st. 345.
[25] Ibid., st. 348.
[26] Ibid., st. 372; Arkiv, cit., str. 389.
[27] Sanuto, cit., st. 552.

im poslati jednog providura, i treba čuvati mnoga mjesta, Lauranu (Vranu), Nardin (Nadin), Nin itd., dakle sedam mjesta«.[28] To su tražili zadarski rektori, tj. zadarski knez i zadarski kapetan, što je izneseno u Vijeću umoljenih 31. siječnja 1521. Kako je u to stigla delegacija šibenskih građana u ime klera, plemića i građana, koji su tražili da im vlada pomogne u suzbijanju turskih provala, Vijeće umoljenih je toga dana zaključilo da se idućeg ponedjeljka izabere jedan generalni providur u Dalmaciji »redovitim izborom u ovom vijeću (per scrutinio in questo Consejo), sa četiri konjanika i s 50 dukata mjesečno za troškove«, »neka *bude zapovjednik (capo) svim stratiotima i konjanicima koji se tamo nalaze.*« Isto tako neka se pošalje tamo 20 konjanika praćkara i stratiota.[29]

Poslije izvjesnih prijedloga zaključeno je da se još istoga dana pristupi glasovanju. I to se izvršilo, pa je za generalnog providura u Dalmaciji izabran Anzolo Guoro, bivši kapetan Kulfa.[30]

Vijeće umoljenih je ovoga puta jasno kazalo koja je dužnost providura generala u Dalmaciji: on je bio komandant konjice, u prvom redu stratiota na cijelom tom području.

Dana 2. veljače 1521. već je Kolegij pisao šibenskom knezu da će tamo prispjeti novoizabrani providur general Anzolo Guoro s 200 lakih konjanika.[31]

Ali još 14. veljače nije providur general Anzolo Guoro krenuo sa svojim konjanicima. »Čeka se – zapisao je Sanuto – gospodina Anzola Guora, providura generala, ali se još ti laki konjanici ne šalju«.[32]

Vlada nije htjela udovoljiti nekim novčanim traženjima na račun mjesečne plaće od 50 dukata Anzolu Guoru, pa je on, ma da je prihvatio izbor 11. veljače, odbio da pođe.[33]

Tri dana zatim, 14. veljače, nekoliko je članova Kolegija bilo mišljenja da se ti lagani konjanici ne šalju, jer ih tamo (u Dalmaciji) više ne treba.[34]

Ipak je stvar uređena i Anzolo Guoro je pošao u Dalmaciju kao »providador di Dalmatia«, i u svibnju 1521. godine pisala mu je vlada da bi bilo bolje da stratioti koji se nalaze u Novigradu pođu na Karinsko polje, i neka tamo i on sam krene lično da ispita prilike njihova smještaja.[35]

»Generalni providur u Dalmaciji« Anzolo Guoro postao je aktivniji, on drži govor u Trogiru zbog kojeg ga vlada hvali, zatim u Šibeniku, gdje daje da se utvrde vrata terraferme.[36] Traži utvrđivanje nekih

[28] Sanuto, o. c., vol. XXIX, Venezia 1890, st. 594; Arkiv, o. c., knj. VIII, Zagreb i Mleci 1865, str. 97.
[29] Sanuto, cit., st. 598; Arkiv, cit., str. 98.
[30] Sanuto, cit., st. 599–602; Arkiv, cit., str. 98.
[31] Sanuto, cit., st. 607; Arkiv, cit., str. 100.
[32] Sanuto, cit., st. 632; Arkiv, cit., str. 100.
[33] Sanuto, o. c., vol. XXX, ed. Venezia 1891, st. 15; Arkiv, cit., str. 105–106.
[34] Sanuto, cit., st. 15.
[35] Sanuto, cit., st. 284; Arkiv, cit., str. 113.
[36] Sanuto, cit., st. 287; Arkiv, cit., str. 114.

kaštela u šibenskoj okolici, i vlada mu 20. svibnja odgovara na njegovo traženje,[37] a 21. svibnja 1521. godine obavještava Guoro »providur general u Dalmaciji« kako su knez Ivan Krbavski i neki drugi s njime odlučili da se podlože Turcima, kao njihovi vazali.[38]

Guoro je, međutim, učinio i jednu pogrešku, kada je pošao u Skradin, koji se tada nalazio pod vlašću ugarsko-hrvatskog kralja. Vlada ga je zbog toga ukorila, jer da time izaziva Turke.[39]

Generalni providur Anzolo Guoro službovao je i dalje u Dalmaciji, kao vojni komandant svojih jedinica, i pomagao je u raznim sitnijim akcijama, ali nikada nije nijednom knezu u pojedinim komunama, u kojima je djelovao, kao njihov pretpostavljeni naređivao, i uvijek ga nalazimo kao njima ravna, a ne pretpostavljena.[40]

Međutim je Guoro 24. prosinca 1521. ponovno tražio da ga smjene,[41] što je i Senat 7. siječnja 1522. prihvatio s time da se izabere novi providur general u Dalmaciji.[42] Ali on nije dočekao svog nasljednika, jer je malo zatim, 22. siječnja 1522, jašući kraj Šibenika, pao s konja i zaglavio.[43]

Dana 11. siječnja 1522. god. bio je na sjednici Vijeća umoljenih sa 137 glasova za i 57 protiv izabran kao »Proveditor zeneral in Dalmatia«, sa 50 dukata mjesečno za troškove, Francesco Taiapiera, bivši knez i kapetan Šibenika.[44]

Novi generalni providur Dalmacije prihvatio je taj izbor, jer su mu bile dobro poznate sve prilike i mjesta, koja je obišao već dok je bio knez i kapetan Šibenika. Mi ga nalazimo u Šibeniku u svibnju 1522. god., gdje usko surađuje s tamošnjim knezom i kapetanom Andreom Balastrom.[45] Ta se saradnja protegla i u godinu 1523.[46] Generalni je providur Francesco da cha' Taiapiera gotovo cijelo vrijeme dok je bio na ovoj dužnosti boravio u Šibeniku, odakle je najlakše mogao da intervenira u slučaju provala turskih četa na dalmatinski teritorij pod Venecijom.

Međutim je providur general Francesco Taiapiera početkom 1523. godine zatražio da ga riješe te dužnosti, što mu je Senat i odobrio[47] i 21. ožujka 1523. izabrao za providura generala Jerolima da Canal, koji je do tada bio »patron« nad arsenalom.[48]

[37] Sanuto, cit., st. 286; Arkiv, cit., str. 113.
[38] Sanuto, cit., st. 299; Arkiv, cit., str. 114.
[39] Sanuto, cit., st. 444; Arkiv, cit., str. 116.
[40] Sanuto, o. c., vol. XXXI, Venezia 1891, st. 135, 156, 166, 175, 299, 339, 359, 393, 421.
[41] Sanuto, o. c., vol. XXXII, Venezia 1892, st. 335; Arkiv, cit., str. 143.
[42] Sanuto, cit., st. 336.
[43] Ibid., st. 443, 446; Arkiv, cit., str. 145–146.
[44] Sanuto, cit., st. 349, 350; Arkiv, cit., str. 144.
[45] Sanuto, o. c., vol. XXXIII, Venezia 1892, st. 238, 275, 281, 286, 292, 509; Arkiv, cit., str. 150.
[46] Sanuto, cit., st. 606.
[47] Sanuto, o. c., vol. XXXIV, ed. Venezia 1892, st. 33; Arkiv, cit., str. 156.
[48] Sanuto, cit., st. 36, 106; Arkiv, cit., str. 156.

Da Canal je krenuo u Dalmaciju čim je za to dobio potreban novac, i tamo ga nalazimo u srpnju i dalje.[49] Ali se razbolio i krajem veljače 1524. god. pisao je iz Splita kako je već više dana bolestan, pa moli vladu da se na njegovo mjesto izabere drugi, a on da se te dužnosti riješi.[50]

Senat je prihvatio ostavku Jerolima da Canala i 30. ožujka 1524. izabrao za providura generala u Dalmaciji Andriju Zivrana, dotadašnjeg providura stratiota u Istri.[51]

U srpnju 1524. nalazi se Andrija Zivran u Šibeniku,[52] a 23. rujna zabilježio je Sanuto da je stiglo pismo »od gospodina Andrije Zivrana, generalnog providura stratiota« od 12. rujna.[53]

Ova titula, koju prvi put ovdje susrećemo, pripadala je Andriji Zivranu prije, ali ne kao generalnom providuru stratiota nego kao »providuru stratiota«, kako je već rečeno. Prema dosada obrazloženom, generalni providur u Dalmaciji bio je zapovjednik stratiota u Dalmaciji, ali nijedan prije Andrije Zivrana nije imao ovakvu titulu.

Dana 15. lipnja 1526. zamolio je providur general Zivran za dozvolu da dođe u Italiju, s time da će se kasnije vratiti u Dalmaciju. Za njegova nasljednika izabran je Nicolò Trivixan, koji se već u rujnu nalazi u Dalmaciji.

Nikolu Trivisana titulira Sanuto 2. svibnja 1527. kao »sier Nicolò Trivixan proveditor zeneral di stratioti«,[54] a sutradan 3. svibnja »sier Nicolò Trivixan proveditor zeneral in Dalmatia«;[55] isto tako ga titulira i 9. lipnja 1527.[56]

Dana 23. kolovoza 1527. prihvatio je Senat molbu Nikole Trivisana, »providura u Dalmaciji«, da mu dozvoli da se vrati u Veneciju, i istovremeno zaključio da se na njegovo mjesto izabere novi »providur general«.[57]

Izbor »providura u Dalmaciji« bio je 24. kolovoza 1527. i izabran je Zuan Battista da Molin, koji je prije bio knez i kapetan Splita.[58]

Kako se vidi iz dnevnika Marina Sanuta, koji ovog generalnog providura više ne spominje sve do njegova premještenja, nije se on naročito isticao ni zalagao. Međutim je 29. lipnja 1529. izabran Zuan Battista da Molin za načelnika i kapetana Creme, grada na mletačkoj Terrafermi.[59]

[49] Sanuto, cit., st. 362, 383; Arkiv, cit., str. 166.

[50] Sanuto, o. c., vol. XXXVI, Venezia 1893, st. 25, 33, 115; Arkiv, cit., str. 177.

[51] Sanuto, cit., st. 142.

[52] Sanuto, cit., st. 479; Arkiv, cit., str. 183.

[53] Sanuto, cit., st. 611; Arkiv, cit., str. 187.

[54] Sanuto, o. c., vol. XLV, Venezia 1896, st. 11; Arkiv, o. c., knj. XII, Mleci 1875, str. 272.

[55] Sanuto, cit., st. 31.

[56] Ibid., st. 472.

[57] Ibid., st. 657.

[58] Ibid., st. 660, 661; Arkiv, cit., str. 292.

[59] Sanuto, o. c., vol. L, Venezia 1898, st. 567.

Ovaj nam izbor govori jasno da u ovo vrijeme služba i čast providura Dalmacije, pa makar i generala providura – kako ga Sanuto na drugom mjestu naziva[60] – nije bila naročito visoka, kada se poslije nje tako lako biva premješten na dužnost potestata jednog ne baš naročito velikog grada.

Molin nije međutim preuzeo novu dužnost, jer je u listopadu u Zadru umro.[61]

Naslijedio ga je kao generalni providur u Dalmaciji Andrea Capello, ali je on malo poslije izbora umro u Veneciji.[62]

Dana 5. siječnja 1530. izabran je za providura generala u Dalmaciji Zuan Diedo,[63] koji je bio vrlo aktivan u svom poslu. Čim je došao u Dalmaciju odmah je na čelu svojih stratiota jahao po povjerenom mu teritoriju, najprije onom oko Zadra,[64] zatim Trogira, Splita i Šibenika.[65]

Kada su se navršile dvije godine što je Zuan Diedo proveo u Dalmaciji kao providur general, savjetnici i glavari Quarantije predložili su Senatu da se na prvom sastanku Senata (Pregadi) izabere novi providur general u Dalmaciji.[66]

U siječnju 1531. godine sindici Anzolo Malipiero i Andrea Barbarigo na svom inspekcionom putovanju prispjeli su i u Split, u kojem je boravio tadanji providur general u Dalmaciji Zuan Diedo. Tom su prilikom sindici pregledali njegov posao, razgovarali s njim o tamošnjim prilikama, a napose o mletačkim predstavnicima u dalmatinskim komunama,[67] ali ne kao o njihovim poglavarima.

Još 6. travnja nalazio se providur general Diedo u Splitu,[68] a 31. svibnja on je u Vijeću umoljenih u Veneciji iznio kratak referat.[69]

Njegov je nasljednik bio Gregorio Pizzamano. Ovome je Kolegij pored dužnosti zapovjednika konjice u Dalmaciji dao još jedan zadatak: da sprovede teritorijalno razgraničenje s turskim bosanskim susjedima. U vezi s time njemu je, pored godišnjih 50 dukata, koje je primao za svoje troškove, dano još 50 dukata za doušnike.[70]

Kao mjesto boravka providura generala Gregorija Pizzamana određen je Trogir.[71] On se 5. svibnja 1532. nalazio u Zadru, a 6. svibnja krenuo je u Šibenik, gdje je trebalo pristupiti pregovorima o razgraničenju.[72]

[60] Sanuto, o. c., vol. LII, Venezia 1898, st. 115.
[61] Ibid.
[62] Ibid., st. 344.
[63] Ibid., st. 459.
[64] Sanuto, o. c., vol. LIII, Venezia 1899, st. 432.
[65] Ibid., st. 470, 478, 486; vol. LIV, Venezia 1899, st. 62, 112, 123, 331.
[66] Sanuto, o. c., vol. LV, Venezia 1900, st. 96.
[67] Sanuto, cit., st. 430, 431.
[68] Sanuto, o. c., vol. LVI, Venezia 1901, st. 89.
[69] Ibid., st. 286.
[70] Ibid., st. 40.
[71] Ibid., st. 52.
[72] Ibid., st. 209.

Dana 8. svibnja nalazimo Gregorija Pizzamana u Vrani, odakle je izvještavao svoju vladu o kretanju vojske u susjednoj Turskoj.[73] Malo dana zatim on je u Trogiru, a već 15. svibnja pisao je iz Splita vladi u Veneciji,[74] govoreći ne samo o razgraničenju i o svojim vojnicima nego i o drugim prilikama u susjednim krajevima. Dana 20. svibnja javio se Gregorije Pizzamano opet svojoj vladi i izvještavao je o mnogim prilikama oko Splita i Trogira, a napose u vezi s Klisom.[75] Dana 31. svibnja bio je u Zadru,[76] odakle obavještava vladu na način kao iz Trogira i Splita, opisujući joj i prilike u susjednoj Turskoj.[77] Njegov dopis datiran u Novigradu 18. svibnja vrlo je interesantan. U njemu on govori o namjerama turske vojske i o prilikama u susjedstvu.[78]

Dana 26. lipnja 1532. zabilježio je Sanuto da je stiglo pismo »Iz Zadra od gospodina Gregorija Pizzamana, providura generala Dalmacije« (proveditor zeneral *di* Dalmatia).[79] Tu se ponovo susrećemo s ovakvom titulom, mjesto uobičajenog »in Dalmatia«. Ali dva dana zatim bilježio je Sanuto opet ovako: »Iz Zadra od gospodina Gregorija Pizzamana, providura generala u Dalmaciji«.[80]

Gregorije Pizzamano nastavio je sa svojom aktivnošću, što se vidi iz njegovih pisama upućenih vladi u Veneciji i datiranih u Trogiru 2. srpnja, u Zadru 8. 10. i 16. istog mjeseca, a u kojima se osvrće na cjelokupno stanje ne samo u svojem neposrednom susjedstvu nego i na prilike u Podunavlju i Ugarskoj.[81]

U istom je duhu i na isti način Pizzamano pisao vladi 7, 10,[82] 22,[83] 27. i 30.[84] srpnja, zatim 3, 7, 11, 16. i 19. kolovoza i 19. i 20. rujna[85] iz Zadra, pa iz Splita, Trogira, Omiša, do kraja 1532. i dalje 1533. god., uvijek se obaziruć na razne događaje koji su mogli interesirati njegovu vladu. Išao je i u Bosnu, pa čak i u Sarajevo, da vidi i razgovara, na njega su se obraćali i turski glavari, civilni i vojni, o čemu je on stalno izvještavao vladu.[86]

Kako se iz svega vidi, Gregorije Pizzamano nije više bio onaj nekadašnji general providur, koji je samo zapovijedao konjicom u Dalmaciji, u prvom redu stratiotima, nego je on i te kako daleko i duboko ušao u promatranje događaja oko sebe, i postao i za svoju vladu i za razne dalmatinske knezove, a i za susjedne Turke, centralna ličnost mletačkih interesa u Dalmaciji.

[73] Ibid., st. 233.
[74] Ibid., st. 292.
[75] Ibid., st. 292, 293, 315.
[76] Ibid., st. 361.
[77] Ibid., st. 389.
[78] Ibid., st. 432.
[79] Ibid., st. 449.
[80] Ibid., st. 467.
[81] Ibid., st. 615, 616, 617, 618.
[82] Ibid., st. 661, 662.
[83] Ibid., st. 655.
[84] Ibid., st. 675, 717.
[85] Ibid., st. 719, 762, 807, 808, 850, 985.
[86] Sanuto, o. c., vol. LVII, Venezia 1902, st. 28, 156, 258, 259, 290, 393, 400, 401, 424, 442, 451, 507, 517, 556, 557, 616, 617, 627, 628.

Dana 18. travnja 1533. godine umro je u Zadru providur general Pizzamano, a 3. svibnja izabran je za providura generala u Dalmaciji Nicolò Trivixan, koji je već jedanput tu dužnost vršio.[87]

Novome providuru generalu stavljeno je napose u dužnost da pregovara s Turcima zbog konačnog utvrđivanja granične linije.[88]

Trivixan se brzo toga prihvatio, pa je iz Zadra pošao u Šibenik,[89] Trogir i Split.[90] U pismu koje mu je 20. lipnja uputio bosanski sandžakbeg Husrebeg naziva ga ovaj »providur cijele Dalmacije«, a isti ga Husrebeg u pismu upućenu mletačkom duždu naziva »providur general Dalmacije«.[91]

Providur general Trivixan brine se za utvrđivanje zadarskih bedema, a 17. srpnja 1533. sastao se na pregovore zbog granice s vojvodom Muratom (Morath, Murath), i napose tražio da Turci vrate 22 dječaka i djevojčica, koje su na svojim pohodima bili odveli.[92] Pored toga Trivixan je naročito pazio na događaje oko Klisa i na položaj Petra Kružića.[93] Dobra veza između Trivixana, a i šibenskog kneza, s vojvodom Muratom bio je Muratov brat, opat Juraj u Šibeniku,[94] koji je također izvještavao o kretanjima na granici, a i preko nje i na hrvatsko-ugarskoj i na turskoj strani.

Mi, na žalost, ne možemo dalje pratiti ovako kao do sada kako se vršila služba generala providura u Dalmaciji, jer s godinom 1533. završavaju Diarii, koje je Marino Sanuto marljivo iz dana u dan vodio od 1496. do 1533. godine.

U jeku mletačko-turskog rata 1537–1540. god., kada se ratovalo i na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji i 1537. god. Mlečani osvojili i porušili Skradin i nastojali dobiti Karin, Ostrovicu i Obrovac, napustili Nin, pojačali vojsku u Zadru i Šibeniku, zaključi mletački Senat da se izabere »providur general« u onoj pokrajini, sa 140 dukata mjesečno, koji će stalno boraviti u Zadru i bez dozvole Senata neće iz njega izaći. Izabran je Alvise Badoer, kojemu je naređeno da smjesta otputuje na novu dužnost i zaključeno da on ima vrhovnu vlast u Dalmaciji nad svima »suprema autorità eccetto sopra la persona dell'Orsino, il quale rimanesse governator generale delle genti da guerra«.[95] Istovremeno je poslan u Šibenik Francesco Barbaro, »providur lakih konjanika«, i Paolo Orsini sa 150 vojnika.

[87] Sanuto, o. c., vol. LVIII, ed. Venezia 1903, st. 115, 116.
[88] Ibid., st. 162.
[89] Ibid., st. 376.
[90] Ibid., st. 420, 421.
[91] »Nicolò proveditor di tutta la Dalmatia«, Sanuto, cit., str. 421. – »Nicolò Trivixan provedator vostro zeneral di Dalmatia«, Ibid., st. 422.
[92] Ibid., st. 461, 499, 526.
[93] Ibid., st. 662.
[94] Ibid., st. 689.
[95] Descrizione della guerra seguita tra la serenissima republica di Venetia e sultan Solimano imperator de Turchi l'anno 1537 di Francesco Longo. – Commissiones et relationes venetae, II, ed. Ljubić, Zagreb, JAZU, 1877, str. 122.

Kako se jasno vidi iz navedenog teksta, generalni je providur Alviž Badoer imao svu vrhovnu vlast u Dalmaciji, i civilnu i vojnu, ali Camillo Orsino, kojemu je Senat prije toga povjerio vođenje vojnih operacija, bio je iz toga isključen.

Moguće nam je samo zabilježiti da je 7. srpnja 1539, kada je Venecija već nastojala da sklopi s Turskom separatni mir, mletački Kolegij zaključio da se izabere »jedan providur u Dalmaciji sa 160 dukata mjesečno, s time da u roku od deset dana ima da otputuje s dvojicom i jednim sekretarom i pođe da posjeti i nadzire obalu i otoke one provincije« i potakne sposobne da stupe u mornaricu.[96]

Oko godine 1546. službovao je kao »providur general stratiota u Dalmaciji« Julije Donato.[97] Iz njegova izvještaja, koji nam se sačuvao, vidi se da je on bio samo zapovjednik stratiota i da se za ostale prilike nije nimalo brinuo.

Dana 8. svibnja 1553. krenuli su iz Venecije Zuanbattista Giustiniano i Antonio Diedo kao »sindici, proveditori e avogadori za sva mjesta i zemlje naše na Jadranskom moru«, i poslije obavljene dužnosti izvijestili svoju vladu o prilikama u tim krajevima. Giustiniano je u svome »Itinerariju« rekao i ovo: »Spomenuta konjica podvrgnuta je upravi magnifica providura generala konjanika u Dalmaciji, koji ima sjedište u Zadru i s onom konjicom jaši po teritoriju, koji čuva od uskoka, martoloza i Turaka i brine se da se onaj teritorij ne oštećuje.«[98]

Ovdje je sasvim jasno rečeno koja je dužnost generalnog providura konjice u Dalmaciji. U ovo doba, kako to kaže Zuanbattista Giustiniano, on je imao svoje stalno boravište u Zadru.

Njegov kolega Antonio Diedo u svojoj relaciji o tom svom sindikatu kaže za Zadar: »Zadar je metropola i ključ one provincije; on je još najljepši i plemenit grad Dalmacije . . .«[99]

Dana 18. svibnja 1564. izabran je za »generalnog providura konjanika u Dalmaciji« Zuane Mocenigo, koji ostaje na toj dužnosti do kraja svibnja 1566. god. Naslijedio ga je s istom titulom Zanbattista Querini, izabran 30. svibnja 1566. godine.

Zuane Mocenigo podnio je i relaciju o svom radu i tamošnjim prilikama, koja nam se sačuvala, i počinje ovako: »Znajući, prevedri dužde i presvijetla gospodo, da providuri Dalmacije (li proveditori della Dalmatia) na svom povratku ne izvještavaju Vašu Vedrost, kako to običavaju raditi mnogi upravnici, a kako je ona služba od izvjesne važnosti . . .« i nastojat će da u što kraćem obliku izloži pismeno o uskocima, kao i o čuvanju okolice i o konjici.

U toj svojoj relaciji generalni providur konjice u Dalmaciji Zuane Mocenigo predlaže i način kako bi se mogle spriječiti provale uskoka

[96] Commissiones et relationes venetae, II, str. 127.

[97] Ibid., str. 179, 180.

[98] Ibid., str. 196.

[99] Commissiones et relationes venetae, Tomus III, Zagreb 1880, JAZU, str. 17.

preko mletačkog teritorija na turski, time što bi se kupio kaštel Zemunik, tu smjestio providur general sa 50 konjanika i bdio nad cjelokupnim okolnim teritorijem.

On ističe dalje »kako providuri mimo dužnosti da čuvaju okolicu, da četiri puta godišnje obidu i isplate konjicu po cijeloj Dalmaciji, imaju još mnogo glavobolje i brige da se dogovaraju i raspravljaju s turskim predstavnicima«. Zuane Mocenigo opisuje razne neugodnosti koje providuri na tim sastancima sa sandžacima doživljavaju i misli da bi umjesto toga bilo bolje da se vrati na stari običaj da na taj sastanak idu dva starca iz pojedinoga grada i predadu darove, koje turski predstavnici očekuju.[100]

Generalni providur Zuanne da Lezze postao je providur general 17. ožujka 1570, ali je Senat izabrao njegova nasljednika Giacoma Foscarinija 2. studenoga iste godine. To je Senat učinio na osnovu pritužaba obojice zadarskih rektora (kneza i kapetana) i Giulija Savorgnana, gubernatora vojske, koji su ga optuživali da je samovoljan i čini sve kako sam hoće.[101]

Zuanne da Lezze, providur general Dalmacije, nakon svog povratka u Veneciju, podnio je u Vijeću umoljenih napisanu relaciju, ističući da to čini zbog toga jer je bolestan i teško mu je govoriti.[102]

U ovoj svojoj relaciji nastupa Zuanne da Lezze sasvim drugačije od dosadašnjih generalnih providura, kao netko tko je nad ostalim mletačkim predstavnicima u pojedinim komunama. On govori o mletačkim tvrđavama u Dalmaciji i Albaniji kao prijašnji sindici.

Nema sumnje da je njemu i dano uputstvo da tako radi. Na žalost, mi nismo mogli naći to uputstvo u mletačkim arhivima, ali je iz njegove relacije, a napose iz novčane svote koju mu je vlada dala za gradnju i popravak tvrđava, ukupno 18.000 dukata, za živežne namirnice vojsci preko 12.000 dukata, očito da je Zuanne da Lezze kao providur general u Dalmaciji imao mnogo veće kompetencije nego oni prije njega koji su imali istu titulu.

To je i razumljivo, jer se tada Venecija nalazila u ratu s Turskom, pa je trebalo drugačije čuvati granice prema Bosni i Hercegovini i ostalim dijelovima Turskoga Carstva. Potrebna je bila veća pažnja na moru, koje više nije bilo mirno, jer su svakog dana mogle da prodru turske armade ili pojedini ratni brodovi u ovaj veliki zaljev, kojem je istočna obala na jugu bila i onako u rukama Turaka, a i cijelo primorje od Žrnovice pa do dubrovačkih granica.

Kako je Zuanne da Lezze ponajviše boravio u Zadru i čuvao zadarski teritorij, došao je u sukob sa zadarskim upravljačima Giulijem Savorgnanom i Fabijem da Canal, koji nisu bili navikli da im netko treći

[100] Relazione de ser Zuane Mocenigo ritornato proveditor general de cavalli in Dalmazia, presentata a dì tre marzo 1567 nell'eccellentissimo collegio. – Commissiones et relationes venetae III, str. 189 ss.

[101] Commissiones et relationes III, str. 249.

[102] Relazione di me Zuanne da Lezze cavalier e procurator venuto proveditor general di Dalmatia. Presentata 1570 adì X febraro 1570. m. v. – Commissiones et relationes venetae III, str. 240 ss.

zapovijeda i miješa se u njihove kompetencije. Zbog tih svojih sukoba tražio je – kako to on kaže – Zuanne da Lezze od vlade da ga opozove i na njegovo mjesto postavi nekog drugog. Kada je vlada tom traženju udovoljila i izabrala mu za nasljednika Giacoma Foscarinija, on je u svojoj relaciji naglašavao da »je potrebno da mu (tj. Foscariniju) Vaša Vedrost sačuva neki vrhovni autoritet«, »inače ja vas uvjeravam – pisao je Zuanne da Lezze – da će vaše stvari uvelike izgubiti ako ostavite pri tome ikakvu sumnju i neodlučnost, nego neka autoritet odgovara generalnosti imena, da bi se nešto moglo postići i da oni koji treba da slušaju, ako toj svojoj dužnosti ne odgovaraju, ne dovode do zdvajanja glavara, koji treba da im zapovijeda.«

Jasno je iz ovoga da su se rektori opirali toj novoj vlasti koja im se htjela nametnuti, ali i to da su oni uspjeli da zadrže svoje kompetencije.

Novi generalni providur Giacomo Foscarini koristio se iskustvom svog predšasnika i znao je vrlo dobro gdje počinje, a gdje svršava njegova kompetencija, kao i to da se ne smije miješati u unutrašnje prilike pojedinih komuna, nego samo paziti na zajedničku obranu od neprijatelja i jačanje vojne snage. I tako on nije došao ni u kakav sukob s knezovima, kapetanima i providurima komuna.

Sačuvala nam se opsežna relacija koju je generalni providur Giacomo Foscarini podnio vladi u vrijeme kada je postao generalni kapetan mora, dakle najviši komandant mletačke ratne mornarice.[103]

Već se iz same relacije vidi kakva je tada bila dužnost generalnog providura Dalmacije. To nije bio više samo komandant mletačke konjice u Dalmaciji nego nešto mnogo više, ujedinjujući u sebi dužnost i vlast »sindika« i vrhovnog vojnog komandanta ovog dijela mletačke države, koji je obuhvatao cijelo primorje od Novigrada do Omiša, sve otoke od Cresa do Korčule i pored toga gotovo cijelu Boku Kotorsku a primorje njoj na jugu djelomično. Činjenica, pak, da je mletačka vlada usred rata s Turcima postavila Giacoma Foscarinija, dotadanjeg generalnog providura u Dalmaciji, za nasljednika velikog Sebastiana Veniera, dotadanjeg vrhovnog komandanta mletačke flote, prisiljena na to od svojih saveznika, upućuje nas, pored ostaloga, i na to da je i dužnost generalnog providura u Dalmaciji bila na visokom stupnju u ljestvici mletačkih najviših državnih funkcionera.

Nasljednik Foscarinijev na dužnosti u Dalmaciji bio je Alvise Grimani, čija nam se relacija nije sačuvala, ukoliko ju je on podnio.

Godine 1589. izabran je za »generalnog providura u Dalmaciji« Ferigo Nani, s time da na toj dužnosti bude godinu dana (per un'Anno solamente). Međutim, on je ostao na tom položaju 32 mjeseca, dakle dvije

[103] Relatione di me Giacomo Foscarini nell'Eccellentissimo Senato delle cose da me operate et oseruate nel gouerno di proueditore general in Dalmatia. – G. Novak, Mletačka uputstva i izvještaji, sv. IV, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. 47, JAZU, Zagreb 1964, str. 9–54.

i pol godine, i vratio se da »opet ugledam žuđenu domovinu poslije beskrajnih duševnih i tjelesnih patnji, koje sam podnio ne samo zbog dužnosti teške nego i raznovrsne . . .«[104]

U svojoj vrlo opsežnoj relaciji opisuje Ferigo Nani sve ono što je trebao obavljati na toj dužnosti, a napose pitanje uskoka, mletačke pješadije, konjice, municije, utvrđenja, granica, pregovaranja s Turcima, a i sve ono što je bilo s time u vezi.

Iz njegove se relacije jasno razabire što je sve trebao da radi tadanji generalni providur u Dalmaciji, što je daleko prelazilo njegovu nekadanju dužnost komandanta konjanika u Dalmaciji.

Prema tome, generalni je providur u Dalmaciji godine 1590. nešto sasvim drugo od onoga prije 50, 60 ili 70 godina, i s njime se mogao donekle izjednačiti samo onaj iz 1512. godine.

Sada je generalni providur u Dalmaciji doista nad ostalim mletačkim dužnosnicima, i ne samo nad njima nego i mnogo nad njima. Ma da on još uvijek nije mogao utjecati na njihovo rukovođenje u pojedinim komunama, jer smo daleko od vremena kada će autonomija dalmatinskih komuna biti samo na papiru ili na pergameni u Statutu utvrđena, i ma da generalni providur još uvijek nema nikakva utjecaja u izvjesnim unutarnjim poslovima komune, ipak on već čvrsto kontrolira knezove (knezove, kapetane, providure, knezove i kapetane itd.).

Čast i vlast providura generala Dalmacije, koja je ovako u posljednjim dekadama XVI stoljeća stekla i ugled i snagu, dostigla je svoj definitivan oblik za vrijeme providura generala u Dalmaciji Benedetta Mora, koji je za takva izabran 24. siječnja 1595. godine. Iz njegove relacije, koju je podnio Senatu na povratku s te svoje dužnosti možemo sagledati svu težinu i odgovornost položaja tadašnjeg providura generala u Dalmaciji. U to relaciji kaže on i ovo: »Kad sam, Prevedri Dužde, bio izabran od Vaše Vedrosti za providura generala u Dalmaciji, nalazila se ova provincija u takvu stanju da je ona do skrajnosti trebala vrhovnog glavara, koji će vladati snažno nad podanicima, koji su bez kočnice i s malo bojazni od strane Pravde dizali bune i podjarivali narod na uzbunu, da se protiv naredaba Vaše Vedrosti prikloni carskoj stranci u slučaju Klisa . . .«[105]

Prema tome, Benedetto Moro se smatrao vrhovnim komandantom Dalmacije, i to ne samo u vojnom pogledu nego i političkom, pa je prema tome i postupao.

Dalmatinsko je plemstvo, sjećajući se svoje prošle povezanosti s Ugarskom i Hrvatskom, svojim simpatijama bilo na strani ugarsko-hrvatskog kralja, u borbi koju je ovaj podupirao za osvajanje Klisa, i – prema

[104] Relatione del dilettissimo Nob. Homo Ferigo Nani ritornato di Prueditor Generale in Dalmatia. – Letta nell'Eccmo Senato a X. decembre 1591. – G. Novak, Commissiones et relationes venetae, V. Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium, vol. 48. Zagreb, JAZU, 1966, str. 15.

[105] Relatione di Benedetto Moro Proueditor General in Dalmazia. – G. Novak, Commissiones et relationes venetae, V, ed. cit., str. 124.

mišljenju Mora – izazivalo Turke. Nije bio ni lak ni zahvalan posao sprečavati kršćane da pomažu Klišane i gušiti njihov vjerski zanos. Isto je tako bilo sasvim nepopularno sprečavati prolaz kršćanskih četa preko mletačkog teritorija. A ipak je i to bila zadaća tadanjeg generalnog providura u Dalmaciji.

Mnogobrojni sastanci s turskim glavarima i vojnim komandantima nisu bili nipošto laka stvar, naročito s toga što su se Turci mogli potužiti da mletački podanici pomažu kršćansku vojsku. Generalni je providur Moro pomagao splitske i trogirske »građane«, koji su bili na strani Venecije, a to zbog toga »jer je ono plemstvo bilo doprlo do tolike bezobzirnosti i toliko se okuražilo da sam ja čvrsto uvjeren da kad u tim stranama ne bi bio prisutan predstavnik najviše vlasti, u Splitu i Trogiru naročito, bili bi silom otvorili gradska vrata i uveli u grad carske čete pomoćnu vojsku, da što lakše prijeđu u Klis . . .«[106]

Generalni se providur Moro smatrao, kako se vidi iz njegove relacije, najviši predstavnik mletačke vlade u to vrijeme u Dalmaciji, a takvim su ga smatrali i Turci.

Nasljednik Benedetta Mora Kristofor Valier u svojoj je relaciji tačno označio što mu je Senat stavio u dužnost. »Vaša je Vedrost povjerila našoj brizi dobrobit državnih stvari i utjehu svojih naroda. Javnoj službi pripadaju tvrđave, municije, vojska, prihodi i rashodi, uzdizanju podanika, upravljanje pravosuđem, djelovanje rektora, njihova udobnost (tj. podanika), mir i sigurnost.«[107]

Kristofor Valier je vrlo jasno kazao koja mu je bila dužnost i kakva vlast. On nije više ravnopravan raznim upravljačima po dalmatinskim komunama nego je njima pretpostavljen, i to ne samo po rangu nego stvarno. Dužnost mu je bila da nadzire njihovo djelovanje, da bdije nad njihovim sudovanjem, da pazi na prihode i rashode, na tvrđave, na vojsku, dakle u njegovim je rukama bila sva vlast u cijeloj Dalmaciji.

Međutim, ta vrhovna vlast nije još bila upravno organizirana, nije još imala svoju razgranatu kancelariju, ni stalno boravište generalnog providura ni njegovih pomoćnika, njih trojice, sekretara Filipa di Garzonija, računavođe Bartolomeja Padavina i njegova pomoćnika Sebastijana Faliera, koji su ga stalno pratili po cijeloj Dalmaciji, Boki i njoj na jug (Albaniji), dok je on u tančine pregledavao ne samo upravni rad knezova i stanje tvrđava i utvrđenja, vojske, pješaka i konjice nego i finansijsko poslovanje i trošenje novca. On je ulazio u sve strane života i društva, kažnjavao, ukidao rješenja, određivao pojedinosti, čak i sitnice. «Običavali su – pisao je Valier – rektor Budve ići u Kotor kada im se to htjelo i sviđalo, što je bilo često, na državni trošak, navodeći da je to zbog javne službe. Mi smo im to zabranili, s time da se pismeno može služiti državi, a ako bi nastala veća potreba, to bi ga

[106] Ibid., str. 131.

[107] Relacija Kristofora Valiera generalnog providura podnesena god. 1596. – Commissiones et relationes venetae, V, ed. cit., str. 180.

mogao pozvati kotorski providur . . .« »U nekim se mjestima trošio državni novac na laku ruku, trošilo se mnogo novaca u popravljanju javnih palača . . . ulagalo državni novac gdje im se više svidjelo . . .«[108]

Uskočka aktivnost, koja se naročito istakla 1595. god. zauzimanjem Klisa od strane nekih Splićana i uskoka, prelaženje uskoka preko mletačkog teritorija na turski, pljačkanje turskog teritorija od uskoka i prenošenje pljačke na uskočke brodove, opet preko mletačkog teritorija, napadaji uskoka na lađe i mletačke i turske, a i na druge, navelo je mletačku vladu da povremeno u jednoj osobi spoji dužnost generalnog providura mora na Jadranu i u Dalmaciji, kako bi se sprečavanje uskočkih provala i pljački moglo jedinstveno voditi i na moru i na kraju. Takav je bio Nicolo Donado, koji 2. prosinca 1599. god. podnosi svoju relaciju, koja nosi naslov »Relatione dell'Illustrissimo Signor Nicolo Donado ritornato Proueditor Generale da Mar in Colfo et in Dalmatia«.[109]

I Donadov nasljednik Filippo Pasqualigo, izabran 8. listopada 1599, ima titulu »Proueditor General in Colfo con auttorità et titolo anco del Proueditor General in Dalmatia«.[110]

Na povratku s te dužnosti, Filippo Pasqualigo je dana 9. studenoga 1602. god. pročitao u Senatu svoju relaciju, koja nam se u cijelosti sačuvala. Na njezinu omotu stoji naslov: »Relatione di ser Filippo Pasqualigo ritornato di Proueditor dell'Armata, et di Proueditor General dà Mar in Golfo et in Dalmatia – Letta nell'Eccellentissimo Senato à 9 di Nouembre 1602.«[111]

Taj isti Filippo Pasqualigo izabran je ponovo od Senata 1610. god. i 13. veljače 1613. pročitao u Senatu svoju relaciju, koja na originalu nosi naslov: »Relatione de ser Filippo Pasqualigo Procurator di San Marco ritornato di Prueditor General in Dalmatia et Albania con auttorità del Capitano General da Mar per tutto il Golfo.«[112]

U prvoj svojoj relaciji Pasqualigo govori o uskocima i o njihovu djelovanju, koje se širi toliko koliko i otočje pred dalmatinskom i dubrovačkom obalom, tj. od Istre do Mljeta, što je sve potpalo pod njegov nadzor. Uskoci su bili njegova glavna briga, i o njima on najviše govori u svojoj relaciji. Tek je u drugom redu dolazila briga za granice s Turskom, za koju kaže da je u doba njegova generalata bila mirna. On opisuje i stanje u nekim gradovima, govori o stanju u vojsci itd.

[108] Relacija Kristofora Valiera, generalnog providura, podnesena god. 1596. – G. Novak, Commissiones et relationes venetae, V, ed. cit., str. 204.

[109] G. Novak, Commissiones et relationes venetae, V, ed. cit., str. 278.

[110] »Providur general na Jadranskom moru i sa autoritetom i titulom providura generala u Dalmaciji«.

[111] »Relacija gospodina Filipa Pasqualigo, koji se vratio sa dužnosti Providura armade i Providura generala mora na Jadranu i u Dalmaciji«. – U Archivio di Stato (Frari) u Veneciji, Relazioni, Senato, Secreta, B. 66.

[112] »Relacija gospodina Filipa Pasqualiga Procuratora Svetog Marka, koji se je vratio s dužnosti Providura Generala u Dalmaciji i Albaniji sa vlašću kapetana generala mora na cijelom Jadranu.« – U Archivio di Stato (Frari) u Veneciji, Relazioni, Senato, Secreta, B. 66.

I u svojoj drugoj relaciji, napisanoj i pročitanoj u Senatu, 13. veljače 1613, opisuje Filippo Pasqualigo iste tvari i iste prilike, istina u nešto promijenjenu obliku, ali tako da se iz njih jasno vidi kako je isuviše teško da u jednoj ruci i pod jednim zapovjedništvom sve to ostane.

Kada 1615. god. Antonio Civran podnosi svoju relaciju, ona glasi: »Relatione dei carichi del capitano delle galere alla guardia del Regno di Candia, gouernatore delle galere de condannati, et *capitano del Golfo*, fatta unitamente l'anno 1615 a dì 18 Marzo da ser Antonio Ciuran fo de ser Bertucci«. Međutim, Antonio Civran nije bio istovremeno na svim tim dužnostima, koje su i prostorno toliko udaljene da to nije bilo moguće, nego je postepeno prelazio s jedne na drugu, kako to sam u svojoj relaciji ističe.[113]

»Dužnost kapetana Kulfa (Jadranskoga mora), kao ona koja je više od dviju prijašnjih izmučila dušu i tijelo zbog vrlo važnih poslova koji su s tom dužnošću bili povezani, da su otežali slabost mojih snaga, toliko je pomogla da odgojim sebe samoga za službu Vaše Vedrosti . . .«

Dok je Civran bio vrhovni zapovjednik na Jadranu, bio je Lorenzo Venier »Providur general u Dalmaciji i Albaniji«. Takvim on naziva sebe u svojoj relaciji, koju je podnio Senatu 7. ožujka 1616. godine.[114]

Poslije mira koji je između Venecije i cara Matije sklopljen 6. rujna 1617. posredstvom španjolskog kralja Filipa u Parizu nestalo je uskoka s Jadrana i Venecija se oslobodila jedne od najtežih briga.

U takvim prilikama nije više, bar za sada, bio potreban toliko velik nadzor nad Jadranom, niti je bilo više potrebno toliko galija i toliko zapovjednika i mornara. Kako je pak tada vladao mir i između Venevije i Turske, služba providura generala na Jadranu mogla se stabilizirati i pomalo poprimiti drugačije dužnosti i drugačiji aspekt.

Na taj je način bio obrazovan i tako se razvijao puno jedno stoljeće institut Generalnog providura Dalmacije, zatim Dalmacije i Albanije, koji se konačno kao takav i ustalio. O toj drugoj fazi njegova razvoja, tj. o ustaljivanju u Zadru i razvitku sekretarijata oko njega, kao i o njemu kao upravnoj jedinici i najvišoj vojnoj i administrativnoj ustanovi Dalmacije i Albanije već sam pisala.[115]

[113] U Archivio di Stato (Frari) u Veneciji, Relazioni, Senato, Secreta, B. 66, fol. 2 2.

[114] U Archivio di Stato (Frari) u Veneciji, Senato, Secreta, Relazioni B. 66.

[115] Maja Novak, Zadar glavni grad mletačke Dalmacije i Albanije, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. XI–XII, str. 187–202.

IN WHAT WAY AND WHAT AT TIME WAS THE OFFICE OF GOVERNOR GENERAL OF DALMATIA AND ALBANIA INSTITUTED?

Summary

The office of Governor General of Dalmatia and Albania has so far not been the object of study, much less has it been correctly interpreted. Neither has ever due consideration been taken of the fact that through the centuries of its existence this office had not been identical in scope, and that it constituted something quite different in the 16th century from what it was later, in the 17th and 18th.

The title of »Governor General of Dalmatia« is on record for the first time on the 25th of September, 1512, to be exactan office clad by one Sebastiano Giustinian. Up to that time that personage had been but Governor, whilst from the Senate (Pregadi) he received the »authority of syndics and rectors executors and others in Dalmatia«. Which was done to empower Giustinian to quench uprisings of commoners against the landed gentry in individual communes of Dalmatia (Zadar, Šibenik, Split, Hvar), while the then military »Governors« exercised but a limited military authority irrespective of whether they were simply being called »governors« or »governors general«, some of whom were actively engaged in battles waged in Venetian territory.

After Sebastian Giustinian, the Senate ceased being the body that would elect Governors General of Dalmatia – a state of affairs lasting up to the year 1521, when Antonio Guori was appointed »Commander of the foot and cavalry« in Dalmatia; to be followed by several governors general, who were variously elected in 1522, 1523, 1524 and 1527, yet who strictly were but military commanders in Dalmatia. Not infrequently some of them were entrusted with certain additional tasks; thus, for example, Zuan Diedo (1530), who had to delineate the demarcation line towards Turkish territory, or, as was the case with one Nicolo Trivisano, who, besides this, had to watch for movements of the Turks round and about the town of Klis and to be cognizant of circumstances in Bosnia and Serbia. The Governor General Julije Donado (1546) was a military commander only. Likewise, on May 18th, 1564, one Zuan Mocenigo was appointed »Governor General of Dalmatian Cavalry«.

Quite different from the aforementioned was the position of the Governor General Zuan da Lezza, who was elected on March 17th, 1570, and received from the government considerable moneys for

having fortresses and fortifications raised or repaired as the case might be, and who in the field would act as if in authority he were placed above other Venetian representatives in that Province. But then, this, and none other, was the position the aforementioned had asked for from his government. Similar in nature was his successor, Giacomo Foscarini, who impersonated not merely the authority of supreme military commander in those parts but likewise that which normally was in the hands of syndics. In contrast, Ferigo Nani, who was appointed Governor General of Dalmatia in 1589, was truly positioned above the rest of Venetian dignitaries in that Province. And albeit he exercised no influence over the internal affairs in the communes, he possessed firm control over the Dukes, Captains and Governors in individual communes.

The office of Governor General of Dalmatia was destined to acquire its definitive form in the personality of Benedetto Moro, elected January 24th, 1595. The latter considered himself to be the supreme military and civil comander in Dalmatia and representative of the supreme State authority.

Benedetto Moro's successor was Christoforo Valier; he declared in 1596 what powers exactly the Senate had clad him with when appointing him Governor General of Dalmatia; which, in fact, were as follows: fortifications, munitions, army, revenues and expenditure, judicature, control over the rectors' work, comfort, public peace and safety.

Thus the office of Governor General of Dalmatia had been placed above functions exercised by other Venetian representatives in the Province. It ought to be remembered, though, that this authority was not a fully organized entity yet; that it had no well-developed administration, no permanent seat; all of which was going to be shaped in the 17th century, and that firmly and for good.

For some time Venice would extend the competence of the Governor General; thus Nicolo Donado was »Proueditor General da Mar et in Dalmatia« (1599), whilst his successor, Filippo Pasqualigo, was »Proueditor General in Golfo con auttorità et titolo del Proueditor General in Dalmatia« (1602). In 1610, there came re-appointment to Pasqualigo, whilst in 1613 he became by authority of the Senate »Proueditor General in Dalmatia et Albania con auttorità del Capitano General da Mar per tutto il Golfo«.

However, the scope of the new office was in excess of realistic limits; the government again decided to separate the two authorities, so that, in consequence, one Lorenzo Venier was only Governor General of Dalmatia, while Antonio Ciuran held the office of Captain of the Gulf (1615, 1616).